

KONTRACEPCIJA vs POBAČAJ (5): U primjeni kontracepcije Hrvatska 60-tih među naprednima, danas među nazadnima

Piše: Renata Ivanović | 19/08/2024

Prema procjenama iz istraživanja, a vrlo im je malen broj, jer se u Hrvatskoj o korištenju kontracepcije provode sporadično – imamo podatak da samo 36 posto djevojaka i žena u dobi od 15 do 49 godina koristi ili primjenjuje neku od modernih kontracepcijskih metoda. To je gotovo dvostruko manji broj od prosjeka europskih država, koji govori da ukupno 61 posto Europljanki koristi kontracepciju. Taj europski prosjek, a u njega ulazi ukupno 47 država, značajno podižu Velika Britanija i Francuska u kojima gotovo 95 posto djevojaka i žena koristi kontracepciju, te Nizozemska, Portugal, Slovenija i Estonija u kojima je taj postotak viši od 80. U Hrvatskoj, s druge strane, svaki drugi par u dobi između 20 i 30 godina kao kontracepcijsku metodu iskušava ono što kontracepcija uopće nije. Primjenjuju **prekinuti snošaj**.

Hrvatska je posljednje desetljeće u konstantnom padu po pitanju korištenja kontracepcije. Pa se čak bilježi u istraživanjima o seksualnom i reproduktivnom zdravlju mladih Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo kako je upotreba kondoma, koji je kao kontracepcijsko sredstvo i najdostupniji, u mladoj populaciji pala s 80 na 20 posto. Istodobno, kao logična posljedica, posljednjih se godina, bilježi povećani broj maloljetničkih trudnoća.

Usporedimo li te sustavne i porazne hrvatske trendove kad je riječ o kontracepciji s globalnima, u svijetu je korištenje suvremenih metoda kontracepcije u cilju planiranja obitelji i očuvanju seksualnog i reproduktivnog zdravlja u istom razdoblju unazad deset godina porastao za deset posto. Pa tako globalno 49 posto djevojaka i žena koristi kontracepciju. Iako su istraživanja i razvoj muške kontracepcije, od tzv. muške pilule, preko hormonskih gelova do drugih fizikalnih metoda, značajno napredovali posljednjih godina, niti jedna od njih još nije došla na tržište. Zato i dalje govorimo o ženskoj kontracepciji, pa se i istraživanja o korištenju kontracepcije i fokusiraju na ispitivanje ženske populacije.

Hrvatska u prošlosti bila preteča po ulaganjima u reproduktivno zdravlje

Danas se razvijenost društva mjeri i po pravu na pristup kontracepcijskim metodama, jer njegovo osiguravanje unapređuje nekoliko ljudskih prava uključujući pravo na život i slobodu, slobodu mišljenja, izražavanja i izbora te pravo na rad i obrazovanje, kao i značajne zdravstvene i druge dobrobiti. Pitanje korištenja kontracepcije nije samo stvar pojedinca, nego i obveza države da kroz svoj javno-zdravstveni sustav i kroz zdravstvene politike države građanima omogući edukaciju, informacije i dostupnost kontracepcije u cilju očuvanja i unaprjeđenja seksualnog i reproduktivnog zdravlja i planiranja obitelji.

Hrvatska je po tom pitanju prije 70 godina, sredinom '50-tih prošlog stoljeća, bila među prvim državama u svijetu koja je krenula formirati i graditi Centar za zaštitu majki i djece, koji je ujedno i napravio temelje u medicini kod nas, a za zaštitu ženskog reproduktivnog zdravlja. U Zagrebu je započeta gradnja Centra za zaštitu majki i djece, uz zradu tadašnje Dječje kirurgije u Klaićevoj ulici. Ubrzo, 1964. postaje i samostalna zdravstvena ustanova, spojena s Dječjom bolnicom u kojoj su omogućeni i preventivni i kurativni dijelovi zdravstvene zaštite, ali i formirana nova specijalizirana jedinica za proučavanje, praćenje i davanje savjeta u zaštiti majki i djece. Pet godina kasnije ustanova mijenja naziv u Institut za zaštitu majki i djece, a 1977. postaje Zavod za zaštitu majki i djece. Tih je godina osnovan i Centar za reproduktivno zdravlje čija je uloga bila integrirati medicinski i preventivni zdravstveno-odgojni rad na području spolnog i reproduktivnog zdravlja djece i adolescenata, koji je imao i svoj mikrobiološki laboratorij. Pedijatrica i profesorica na zagrebačkom Medicinskom fakultetu **Bosiljka Štampar-Plasaj**, okupila je tim liječnika i drugih stručnjaka koji su u tom centru bili na raspolaganju posebice adolescenticama. Osim toga organizirala je stalne edukacije po školama kako bi znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju bila što dostupnija mladima. Zahvaljujući tome educirane su generacije djevojaka i mladića o korištenju kontracepcije. Na hrvatskom se tržištu, ubrzo nakon njezina otkrića, sredinom '60-tih, našla i hormonalna pilula, tzv. antibebi pilula, revolucionarno otkriće 20. stoljeća, kako ga danas smatra znanost. Uz promociju kondoma u ginekološkim se ordinacijama ženama koje su rodile savjetovala implantacija spirale dok ne planiraju opet imati djecu. Liječnici su educirani u području savjetovanja za planiranje obitelji, a pedijatrima i pedijatricama je i taj dio zdravstvene skrbi bio sastavni dio liječničke usluge.

Ugašeni centri za reproduktivno zdravlje mladih i žena

„Moja je majka već sedamdesetih koristila spiralu, a ja sam početkom osamdesetih, kao zagrebačka studentica išla u Studensku polikliniku gdje smo imali edukaciju o kontracepciji, edukaciju o samo pregledu dojki, o spolnim bolestima... Dobili smo sve informacija tada dostupne o očuvanju svog reproduktivnog i seksualnog zdravlja. Moja kćer, kad je krenula u na studij takvu zdravstvenu skrb nije imala. Plaćali smo privatnog ginekologa, a o kontracepciji je od liječnika dobila tek savjet za korištenje kondoma. Ja sam u njezinoj dobi koristila hormonalne pilule, a njoj je rečeno da prije prve trudnoće to nije uputno. Imala sam osjećaj da sam ja odrastala u 21. stoljeću, a kćer u 19. što se tiče zdravstvene skrbi koju je u javnom sustavu dobila“, ispričala nam je svoja iskustva vezano za liječničku brigu o seksualnom i reproduktivnom zdravlju te usporedbu tri generacije žena 60-godišnja Zagrepčanka.

Do prije par godina studentice koje nisu iz Zagreba ginekološke su preglede mogle u primarnoj zdravstvenoj zaštiti obavljati jedino u svom mjestu stanovanja. Studentska poliklinika koja je zatvorena sredinom '90-tih najviše je usluga zdravstvene skrbi davala svim studentima koji su studirali u Zagrebu, a najveći broj usluga odnosio se upravo na ginekološke. Tek je prije par godina Centar za zdravlje mladih, koji je osnovan 2017. s misijom savjetovanja školske djece i adolescenata vezanih za zaštitu i poboljšanje spolno odgovornog ponašanja, zaštitu spolnog i reproduktivnog zdravlja te mentalnog zdravlja, omogućio studenticama koje nisu iz Zagreba usluge ginekoloških pregleda, kao i usluge mladima da besplatno i bez uputnice dobije usluge koje se tiču njihova seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Osim toga unaprijeđuju se savjetovanja i edukacije o reproduktivnom zdravlju i edukaciji i metodama planiranja obitelji, pa tako i o kontracepciji.

„Za svaki sam ginekološki pregled iz Zagreba morala ići u Osijek, bez obzira što sam kao studentica u Zagrebu imala prijavljeno boravište. I kad sam postala građanka Zagreba, pa tako u primarnoj zdravstvenoj zaštiti tu dobila svoju ginekologinju, problemi s uslugama savjetovanja i izdavanja kontracepcije nisu prestali. Koristila sam hormonalne pilule, ali i često zaboravila uzeti. Tražila sam ginekologinju da mi pripiše flastere ili injekciju, ovo drugo mi je bilo zanimljivije, jer si tri mjeseca miran, ne moraš misliti, a bila sam u stalnoj vezi. Međutim, ovdašnja mi je ginekologinja savetovala pilule, jer da drugi hormonalne kontraceptivi kod nas na tržištu ne postoje. Što nije istina, ubrzo sam lako doznala da imamo registrirane i flastere i injekcije, ali ih ginekolozi naprosto ne propisuju“, iskustva su 30-godišnja Sanja, žena koja je unazad desetak godina tragala po hrvatskom zdravstvenom sustavu za njoj najprihvatljiviju kontracepciju. Kako i mnoge njezine kolegice i prijateljice. Iskustva su gotovo identična. Danas, kaže, koristi hormonalnu spiralu, koju je mogla dobiti tek nakon što je rodila dijete.

Pilula registrirana 1960., u Hrvatskoj već 1965.

U ovom se serijalu bavimo i odgovorima na pitanje kako smo od zemlje čiji je zdravstveni sustav držao ne samo ravnopravno korak s medicinskim dostignućima u polju kontrole rađanja, nego i za mnoge bio predvodnica i prethodnica, do države koja unazad dvadeset godina generacijama djevojaka i žena kontracepciju čini nedostupnom.

Kad je pitanje kontrole rasta stanovništva i globalno postalo krucijalno hrvatske zdravstvene politike su još šezdesetih prošlog stoljeća, gotovo u korak s Velikom Britanijom, koja je tu bila preteča, u primarnu zdravstvenu zaštitu uvodile usluge planiranja obitelji i usluge seksualnog i reproduktivnog zdravlja. I ono najvažnije, ulagalo se u obrazovanje liječnika, a posredno i građana kroz zdravstveni sustav. Iako su prepreke za uvođenjem seksualnog obrazovanja u škole i tada bile velike.

Sam pojam reproduktivnog zdravlja i prava svakog čovjeka na njegovu dobrobit Svjetska zdravstvena organizacija definirala je tek sedamdesetih. Tek kad se Svjetska konferencija o stanovništvu u Bukureštu (1974.) fokusira na ulaganje u obrazovanje i podizanje razine odgovornosti država za građane i njihovo reproduktivno zdravlje u čijem je cilju usvojen i Svjetski akcijski plan stanovništva (WPPA).

Doduše, tada u njegovom središtu nije bila dobrobit čovjeka i njegova reproduktivnog zdravlja, nego bojazan politike bogatih zemalja da će ubrzani rast populacije, posebice u zemljama tzv. trećeg svijeta koje su bile pogođene epidemijama gladi, dovesti u pitanje opstanak globalnog svijeta u resursima hrane i vode.

Zaštita od začeća postala je globalni ključ za rješavanje tih problema. A hormonalnu kontracepcijsku pilulu ista je politika najrazvijenijih zemalja vinula u zvijezde znanstvenog napretka čovječanstva. Američka Agencija za hranu i lijekove (FDA) prvu tabletu protiv začeća, tzv. antibebi pilulu, odobrila je 1960. Godinu kasnije pojavila se u Europi, a pet godina kasnije, 1965., registrirana je za kontrolu rađanja i u Hrvatskoj.

Međutim, u početku je bila dostupna samo udanim ženama na liječnički recept jer su se već tada ponajviše vjerski moćnici dizali protiv njezine opće uporabe svim ženama fertile dobi, posebice djevojkama. Ali tu su moćnu pilulu žene odmah prepoznale kao snažno oružje svog oslobođenja kako u partnerskim odnosima tako i slobode na tržištu rada i već prve godine počinje je koristiti više od milijun Amerikanki. Pilula je više od bilo čega u povijesti donijela ženama svijest o tome da su one te koje donose odluke hoće li rađati, kada će rađati i koliko djece žele imati. Da su slobodne odlučivati o svom tijelu i svojoj reprodukciji. Pilula je dovela do seksualne i socijalne revolucije, do širokog oslobođenja od političkih i vjerskih tereta o nužnosti prokreacije kao jedine društveno priznate uloge žena. Zahvaljujući piluli rasplamsali su se i pokreti borbe za rodnu ravnopravnost.

Pokreti za kontrolu rađanja i kontracepciju prije izuma antibebi pilule

Sama svijest o pravu žene na slobodno odlučivanje o svom reproduktivnom zdravlju kao temeljnom ljudskom pravu i pravu na izbor u kojem ključnu ulogu igra kontrola rađanja u njezinim rukama, nije se rodila preko noći i izumom i registracijom antibebi pilule. Pokret osvješćivanja ženskih reproduktivnih prava, a kroz pokret za kontrolu, krenuo je pola stoljeća ranije u Americi. Bio je to politički pokret s kampanjama za korjenitu društvenu reformu, promjenu politika i zakona koji su ženama onemogućavali pristup kontracepciji kao i obrazovanje o kontroli rađanja.

Kampanje su još 1914. pokrenule i predvodile tri žene: **Emma Goldman, Mary Dennett i Margaret Sanger**. Svojim su se političkim kampanjama zapravo zalagale za zaštitu reproduktivnog zdravlja žena, svaka na svoj način, a u suštini motivirane brojnim slučajevima smrti pri porodu, smrtna novorođenčadi, kao i narušenog zdravlja žena, pa i smrti zbog samo izazvanih pobačaja. Posebice kod žena s niskim primanjima, koje su dolazile iz nižeg i srednjeg sloga tadašnjeg američkog društva, koje je kontracepciju u to vrijeme smatralo opscenom. I zakonski je proganjalo.

Prva je Margaret Sanger krenula distribuirati bilten *The Woman Rebel*, koji je sadržavao raspravu o kontracepciji. Dvije godine kasnije, 1916., Sanger je otvorila prvu kliniku za kontrolu rađanja u SAD-u, u Brownsvilleu, Brooklyn. Bila je to preteča današnje velike američke organizacije *Planned Parenthood* (Američka federacija planiranog roditeljstva, osnovana 1942.), koja ima 600 zdravstvenih centara za planirano roditeljstvo i 49 lokalnih podružnica. Devet dana kasnije policija je upala u kliniku i zatvorila

je, a Sanger završila 30 dana u zatvoru.

Na 15 dana zatvora osuđena je i Emma Goldman, zbog javnih istupa u kojima je naglašavala kako je pobačaj tragična posljedica loših ekonomskih uvjeta te da je kontracepcija mnogo bolja alternativa. Dok je Goldman kontrolu rađanja usko povezivala s položajem radničke klase, posebice žena radnica, Mary Dennett, inače dizajnerica, preko vlastitih se iskustava teških porođaja, smrti novorođenčeta, a i sama je pri jednom od poroda skoro umrla – osvijestila važnost edukacije o kontracepciji što su politike preko nacionalnih zakona branile.

Dennett je 2015. osnovala Nacionalnu ligu za kontrolu rađanja s Jessie Ashley i Clarom Gruening Stillman, potom Ligu dobrovoljnog roditeljstva, a aktivna je bila i u Nacionalnoj američkoj udruzi za pravo glasa. Napisala je poznati pamflet o spolnom odgoju i kontroli rađanja.

Progon korištenja kontracepcije ne jenjava sve do kraja Prvog svjetskog rata, kada se situacija stubokom mijenja. Mnogim američkim vojnicima dijagnosticirane su spolne bolesti, pa Vlada prvi puta pokreće zdravstvenu kampanju koja spolni odnos i korištenje kontracepcije postavlja kao važno pitanje javnog zdravlja i legitimne teme znanstvenog istraživanja. Vladine se institucije uključuju u raspravu o seksualnim pitanjima, a kontracepcija se transformira iz pitanja morala u pitanje javnog zdravlja.

Ohrabrena promjenom stavova prema kontroli rađanja Sanger 1923. otvara drugu kliniku za kontrolu rađanja i ovaj puta nema uhićenja i progona. Sam pojam “kontrola rađanja” ustalio se i u narodnom govoru, a kontracepcija postala široko rasprostranjena. Redaju se i pravne pobjede nad zakonima protiv kontracepcije, koje motiviraju Američku liječničku udruhu da 1937. prihvati kontracepciju kao temeljnu komponentu nastavnog plana i programa medicinskih škola.

Medicinska struka je nakon Drugog svjetskog rata u potpunosti prihvatila kontrolu rađanja, a preostali zakoni protiv kontracepcije više se nisu provodili, čime su zamrli i pokreti za legalizaciju kontrole rađanja. Kreće i široko rasprostranjena dostupnost kontracepcije.

Pilula koja se smatra najvećim znanstvenim otkrićem 20. stoljeća

Bila je to dobra uvertira za skorašnji pronalazak hormonalne kontracepcije, moćne pilule protiv začeca. Liječnik i znanstvenik **Gregory Pincus** na Harvardu je eksperimentirajući na životinjama spoznao da se injekcijama progesterona može blokirati ovulacija. Prethodno je kemičar **Carl Djerassi** u Meksiku sintetizirao prve tablete na bazi progesterona. Pincus se u daljnjim istraživanjima udružio s dr. **Johnom Rockom**, specijalistom za liječenje neplodnosti, inače katolikom i ocem petero djece. Njih dvojica su 1956. godine odlučili testirati tabletu za kontrolu rađanja tijekom kliničkog pokusa u kojem je sudjelovalo 50 žena u Portoriku. Tableta se pokazala učinkovitom u blokiranju ovulacije, a 1957. godine FDA ju je odobrio za tretman menstrualnih tegoba. Dvije godine kasnije tvrtka Searle zatražila je da se pilula po imenu Enovid odobri i kao tableta protiv začeca, što je naposljetku FDA učinio 9. svibnja 1960. godine.

Sedamdesetih godina u praksu je uvedena i metoda hitne kontracepcije poznata pod imenom njezina autora Yuzpe metoda, koja je podrazumijevala uzimanje klasičnih kontracepcijskih tableta, ali u znatno većoj dozi do 72 sata nakon nezaštićenog odnosa. Osamdesetih godina za hitnu kontracepciju počeo se koristiti samo progesteron. Lijekovi su popularno nazvani Plan B ili pilula za dan poslije, odnosno u engleskom originalu „morning after pill“, a koriste se i danas. Zbog lagane dostupnosti i sigurne primjene hitna kontracepcija predstavlja iznimno važno otkriće, posebice zbog sprečavanja pobačaja.

Međutim, to ne znači da je progon kontracepcije postao i stvar daleke prošlosti. Štoviše, kako su žene sve više počele osvještavati svoja reproduktivna prava, pokreti protiv primjene kontracepcije sve su više rasli. Rasplamsani i financirani od crkve i politika konzervativne i ultrakonzervativne ideologije. Mizoginih politika koje traže načina kako pod kontrolu staviti ženu, njezino tijelo, uzeti joj temeljna prava na reproduktivno zdravlje, a njezinu ulogu u društvu svesti na ulogu prokreacije. Tome u Hrvatskoj svjedočimo posljednjih 30 godina, o čemu nam govore i mnogi u uvodu članka navedeni brožčani pokazatelji.

Povijest kontracepcije

Kontracepcija ima dugu povijest, tisućama godina unazad. Evo kratkog pregleda otkrića i razvoja:

Stari Egipat (1850. pr. Kr.): *Najstarije zabilježene metode kontracepcije potječu iz Starog Egipta. Papirusni svici opisuju upotrebu tvari poput meda, lišća agacije i dlačica kao vaginalnih pesara za sprječavanje trudnoće.*

Stara Grčka i Rim: *Korišteni su biljni lijekovi i prirodne metode. Grčki liječnik Soranus (1./2. st. n. e.) preporučio je metode poput zadržavanja daha tijekom snošaja ili kihanja nakon odnosa. Silphium, danas izumrla biljka, također se koristila za kontracepciju.*

Srednji vijek i renesansa: *Dominiraju kontracepcijski napici i barijere. Diljem srednjovjekovne Europe koristili su se različiti biljni lijekovi i barijere, poput ranih verzija dijafragme ili cervikalnih kapica izrađenih od platna ili životinjskog mjehura. U Srednjem vijeku razvija se i metoda odvikavanja (coitus interruptus), koja se spominje se u mnogim povijesnim tekstovima.*

19. stoljeće: *Gumeni kondomi i dijafragme razvijeni su nakon izuma vulkanizirane gume 1839. godine, izumitelja Charlesa Goodyeara. Kondomi su postali rašireniji, a dijafragme su se počele koristiti kao oblik ženske kontracepcije.*

20. stoljeće: Počeo je razvoj pouzdanih i znanstveno potkrijepljenih kontraceptiva.

– **1920. – 1930.** – napravljeni su prvi intrauterini ulošci (IUD).

– **1950.** – kontracepcijske pilule razvili su znanstvenici Gregoryja Pincusa i Johna Rocka, uz financiranje Margaret Sanger i Katharine McCormick.

– **1960. – 1980.** – uvođenje modernih spirala, hormonskih injekcija, implantata i pilula za hitnu kontracepciju proširilo je mogućnosti kontracepcije.

21. stoljeće: kontracepcijska tehnologija nastavlja se razvijati s novijim oblicima spirala, implantata i stalnim istraživanjima muške kontracepcije.

Članak je objavljen u okviru projekta poticanja novinarske izvrsnosti Agencije za elektroničke medije (AEM)